

ՀՏԴ 94 (44+61)

ԺԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն,
jane.harutyunyan@gmail.com

Հոդվածում նպատակ է դրվել ուսումնասիրել Ֆրանսիայի հարաբերությունները Հյուսիսային Աֆրիկայի պետությունների հետ, որոնք նախկինում ֆրանսիական գաղութներ էին, այդ պետությունների նկատմամբ որդեգրած քաղաքական գիծը և փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները: Նպատակի բացահայտման համար հոդվածում առաջ է քաշվել հետևյալ խնդիրը՝ պարզել Հյուսիսային Աֆրիկայի պետությունների հետ փոխհարաբերություններում քաղաքական ակտիվության լծակների սակավությանը պայմանավորված հիմնական շեշտը մշակութային և լեզվական համագործակցության բնագավառ տեղափոխելու ջանքերը: Հոդվածը շարադրված է արխիվային փաստաթղթերի, մենագրությունների և հոդվածների վերլուծության հիման վրա՝ պատմահամադրական, պատմահամեմատական և գործառնական մեթոդների կիրառմամբ: Արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի պետությունների նկատմամբ որդեգրած արտաքին քաղաքական ռազմավարությունում և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ ռազմական, և՛ միգրացիոն քաղաքականության կիրառման ոլորտներում Ֆրանսիան հիմնականում ծախողում էր: Միակ առանցքը, որը իրոք կապում էր Ֆրանսիան Հյուսիսային Աֆրիկայի պետությունների հետ և որոշակի դիվիդենտներ ու ակտիվության լծակներ տալիս, մշակութային, կրթական, լեզվական քաղաքականությունն էր:

Հիմնաբառեր՝ Ֆրանսիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Մադրիդ, գաղութ, ռազմական քաղաքականություն, տնտեսական քաղաքականություն, միգրացիոն քաղաքականություն, մշակութային քաղաքականություն:

Ապագադրությամբ շարժման մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում ֆրանսիական գաղութատիրության դեմ Հյուսիսաֆրիկյան թունիսում, Մարոկկոյում և Ալժիրում անկախության ձեռքբերման համար մղված տևական, հերոսական պայքարը, որը միաժամանակ արաբական ազգային-ազատագրական շարժման կարևոր բաղադրիչներից է: Մադրիդի պետությունների հաղթանակում իր դերակատարությունն ունեցավ նաև Արաբական պետությունների լիգան, որը մեծ ծառայություն մատուցեց այդ երկրների խնդիրները միջազգայնացնելու ուղղությամբ³¹⁰:

* Հոդվածը ներկայացվել է 15.05.2020թ., գրախոսվել՝ 16.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 20.09.2020թ.:

³¹⁰ **Կարամանուկյան Շ.**, Արաբական պետությունների լիգան և Մադրիդի ժողովուրդների պայքարը ազգային անկախության համար 1945-1956, էջ 56:

Ինքնագիտակցության աճը, անկախության նվաճումը և ինքնուրույն պետությունների կազմավորումը կանխորոշեցին զգալի քաղաքական ընդհանրության մեջ տարբեր պետությունների միավորման գործընթացի արագացումը³¹¹, ուստի Աֆրիկայի Նորանկախ պետությունները փոքր պետություններին բնորոշ «վարքագիծ» չցուցաբերեցին, չփորձեցին արագորեն ընդգրկվել գործող միջազգային կազմակերպություններում: Այսօրինակ քաղաքականությունը հնարավորություն կտար շահած դուրս գալ և օգնություն ակնկալել երկու կողմից հավասարապես³¹²:

Հյուսիսային Աֆրիկայում Ֆրանսիայի քաղաքականության ուսումնասիրության համատեքստում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև Ֆրանս-ՆԱՏՕ հարաբերությունները: Եթե Մեծ Բրիտանիան, օրինակ, պաշտպանում էր ՆԱՏՕ-ի «ծավալման» քաղաքականությունը, ապա Ֆրանսիան, ուղղակիորեն չհակադրվելով դրան, փորձում էր անհատական քաղաքական կուրս վարել՝ չհամապատասխանեցնելով իր շահերն ու նպատակները ՆԱՏՕ-ի հետ, բայց մեծապես հաշվի առնել դրանք Հյուսիսային Աֆրիկայում իր ռազմավարական ծրագրերում:

Սակայն Մադրիդի պետությունները որդեգրել էին «բլոկային» հակադրումից զերծ քաղաքական գիծ և 1960 թվականից հետո Նորանկախ աֆրիկյան պետություններն անդամակցեցին Միավորված ազգերի կազմակերպությանը՝ ցանկանալով հանդես գալ որպես երրորդ ուժ ԱՄՆ-ից և Խորհրդային Միությունից հետո³¹³: Բացի ՄԱԿ-ից, կային ևս մի քանի միջազգային կազմակերպություններ, որոնց միջոցով Աֆրիկյան Նորանկախ պետությունները փորձում էին հանդես գալ որպես համախմբված ուժ, ինչպիսիք էին՝ Աֆրիկյան Միությունը և Իսլամական Կոնֆերանս կազմակերպությունը (այնուհետև՝ Իսլամական համագործակցության կազմակերպությունը): Սակայն տարբեր աշխարհաքաղաքական և քաղաքական կողմնորոշումները հաճախ անհնարին էին դարձնում համատեղ հանդես գալու նրանց ցանկությունը: Միաժամանակ մեծացավ իսլամական ծայրահեղականության վտանգը Եվրոպայում թե՛ քաղաքական, թե՛ ահաբեկչական առումով³¹⁴:

Համագործակցության մեխանիզմների ձևավորումը

Հյուսիսային Աֆրիկայում իր նախկին գաղութների (Ալժիր, Մարոկկո, Թունիս) անկախություն ձեռք բերելուց հետո Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքական օրակարգում էր հարաբերությունների կարգավորման և համագործակցության եզրեր որոնելու խնդիրը: Փարիզը մշտապես ձգտել է պահպանել քաղաքական և տնտեսական ամուր կապերն այդ տարածաշրջանի հետ: Ավելին, Ֆրանսիայի նախկին գաղութների մեծ մասի ոսկու և արծուքային պահուստները մինչև այժմ պահվում են Ֆրանսիայի Կենտրոնական բանկում, ինչը զգալի լծակներ է ապահովում Փարիզի համար այս պետությունների հետ փոխհարաբերություններում: Ֆրանսիան լծակներ ուներ աֆրիկյան շուկաներում և մեծապես շահագրգռված էր իր ապրանքը այնտեղ յուրացնելու գործում, իսկ մշակութային կապը պահում էր ֆրանսերենի միջոցով: Բայց ամեն դեպքում Ֆրանսիան մտահոգված էր, որ իր ազդեցությունը Հյուսիսային Աֆրիկայում նվազում է, ուստի վեկտորն ուղղում էր տարածաշրջանում անվտանգության խնդիրների շուտափույթ լուծմանը³¹⁵: Ազդեցության լծակներ ստեղծելու համար Ֆրանսիան առանցքում պահեց «փափուկ ուժի» կիրառման մեխանիզմը: Վերջինս

³¹¹ Լույն տեղում:

³¹² **San-shiun Tseng**, “The Republic of China’s Foreign Policy towards Africa: The Case of ROC-RSA Relations, Johannesburg, November 2008, page 70

³¹³ **Wivel, Anders**. Optimizing Small State Interests in The European Union: Lessons from the Past, Prospects for the Future. Latvijas Intereses Eiropas Savienībā 3, 2012, page 49.

³¹⁴ **Փաշայան Ա.**, Իսլամի արմատականացումը Արևմտյան Եվրոպայում, Նորավանք գիտակրթական հիմնադրամ, 2005, http://noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=890

³¹⁵ **Зверева Т.В.**, Внешняя политика современной Франции. – М., 2014, С. 241.

Հյուսիսային Աֆրիկայում ազդեցության պահպանման մեխանիզմ է՝ ներկայացված «գրավիչ նախասիրությունների» համակարգի միջոցով: Մեծ հաշվով տնտեսական ու ռազմական հիմքերի բացակայությունը ստիպեց ֆրանսիացիներին ամրապնդել մշակութային ու կրթական կապերը և որպես «փափուկ ուժի» կիրառման ռեսուրս՝ հանդես եկավ մշակույթը՝ հիմնականում լեզուն, գիտությունն ու կրթությունը: Այս միջոցով Ֆրանսիան սկսեց «զայթակղել» Հյուսիսային Աֆրիկայի պետություններին, ինչն էլ դարձավ Հյուսիսային Աֆրիկայում արտաքին քաղաքական ռազմավարության փոփոխության հիմնաքարը: Ալժիրյան պատերազմում փաստացի պարտություն կրելուց հետո զուրկ լինելով քաղաքական լծակներից՝ հիմնական շեշտը դրվեց մշակութային և լեզվական կապերի ամրապնդման միջոցով ազդեցության լծակների ձեռքբերման կամ առնվազն ներկայության ապահովման վրա: Բայց այս գործում էլ ամեն ինչ այդչափ հեշտ չէր, քանզի առաջ էր գալիս կառավարման և վերահսկողության բարդությունը: Ի տարբերություն կոշտ ուժի, որի հիմնական ռեսուրսները, օրինակ՝ զինված ուժերը, գտնվում են Ֆրանսիայի կառավարության ուղղակի վերահսկողության տակ, ապա «փափուկ ուժի» ռեսուրսները՝ արժեքներ, մշակույթ, լեզու, կառավարման ուղղակի վերահսկողությունից դուրս են և դրանց ազդեցությունը կախված է թիրախ լսարանի՝ Հյուսիսային Աֆրիկայի պետությունների ընդունելությունից:

Հեղափոխությանը հաջորդող առաջին տարիներին Ալժիրի՝ Ֆրանսիայից կախվածությունը դեռևս զգալի էր, և Ալժիրում այդ կախվածությունից զերծ մնալու հակասական մոտեցումներ կային: Ֆրանսիայի հետ առկա առևտրային կապերը, Ալժիրի կառավարությունում փորձառու պաշտոնյաների պակասը և Էվանի համաձայնագրով նախատեսված Ֆրանսիայի ռազմական ներկայությունը ապահովեցին ֆրանսիական ազդեցության շարունակությունը: Ֆրանսիան ցուցաբերեց անհրաժեշտ ֆինանսական օգնություն, տեխնիկական անձակագմի կայուն մատակարարում³¹⁶:

Չնայած ֆրանսիական կառավարության պատրաստակամությանը՝ պահպանելու համագործակցային հարաբերությունները, Ալժիրը անկախության ձեռք բերումից հետո փնտրեց այլ գործընկերներ՝ նպատակ ունենալով թուլացնել Ֆրանսիայի ազդեցությունն առևտրատնտեսական հարաբերությունների բնագավառում: Սակայն կարճ ժամանակ անց Ալժիրի իշխանությունները որոշակիորեն վերանայեցին Ֆրանսիայի հետ հարաբերություններ վերահաստատելու հնարավորությունը: Արդյունքում Ֆրանսիայի և Ալժիրի կառավարությունների միջև կայացած բանակցությունները հաստատեցին երկու պետությունների շահագրգռվածությունը դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգման հարցում: 1974-ին Ալժիրի նախագահ Բոմանդենը հայտարարեց, որ «Ֆրանսիայի և Ալժիրի հարաբերությունները կարող են լավ կամ վատ լինել, բայց ոչ մի դեպքում դրանք չեն կարող չլինել»³¹⁷:

Լարված քաղաքական հարաբերությունների ֆոնին այնուամենայնիվ պահպանվեցին ֆրանս-ալժիրյան տնտեսական հարաբերությունները, մասնավորապես նավթի և գազի առևտրի ոլորտում³¹⁸:

³¹⁶ **Archives Nationales de la France**, Fonds publics postérieurs à 1789, SÉRIE AG Papiers des chefs de l'État, 5 AG 3 / 1 à 4722. Archives de la Présidence de la République. Valéry Giscard d'Estaing. 1974-1981. Rép. num. détaillé imprimé, par P. Geneste, assisté de V. Chatelain et G. Vitali, Archives nationales – Somogy, éditions d'art, 2007, page 707

³¹⁷ **Archives Nationales de la France**, Fonds publics postérieurs à 1789, SÉRIE AG Papiers des chefs de l'État, 5 AG 3 / 1 à 4722. Archives de la Présidence de la République. Valéry Giscard d'Estaing. 1974-1981. Rép. num. détaillé imprimé, par P. Geneste, assisté de V. Chatelain et G. Vitali, Archives nationales – Somogy, éditions d'art, 2007, page 707 707-710

³¹⁸ **Archives Nationales de la France**, 5AG 4. Archives de la présidence de la République. François Mitterrand. 1981-1995. Inventaire en cours de rédaction. Prendre rendez-vous auprès du département de l'Exécutif et du Législatif, page 722-724.

Ֆրանս-ալժիրյան հարաբերություններում անդրադարձի է արժանի նաև ներգաղթյալների խնդիրը: Ներգաղթյալների հզոր հոսքը Ֆրանսիա է թափանցում հիմնականում Զյուսիսային Աֆրիկայից, ինչն արդյունք էր այդ տարածաշրջանում ապակայունության առաջացման³¹⁹: Այս իմաստով Մադրիբի պետությունների և Ֆրանսիայի փոխհարաբերություններում միգրացիոն քաղաքականությունը կարևոր տեղ է զբաղեցնում:

Ալժիրից ներգաղթյալների նկատմամբ Ֆրանսիայի քաղաքականությունը, մեղմ ասած, անբարենպաստ էր: Զյուսիսային Աֆրիկայի համայնքները Ֆրանսիայում շարունակում էին մնալ մեկուսացված, և Ֆրանսիան վերջիններիս համար արհեստական խնդիրներ էր ստեղծում բնակարանի ձեռքբերման, կրթության և աշխատանքի համար:

Ֆրանսիայի համար Զյուսիսային Աֆրիկայի հետ համագործակցության մեկ այլ պետություն էր Մարոկկոն: 1970-80-ական թթ.-ին Ֆրանսիայի քաղաքական մտածելակերպում առկա էր մոտեցում, որ նույնիսկ անկախության ձեռքբերումը Մարոկկոյի նման նախկին գաղութների համար համարվում էր «անբավարար հիմք» ինքնուրույն գործունեության համար, և շատ առումներով նման կարգի պետությունները դեռևս կախված են Ֆրանսիայից: Ֆրանսիան լավատեսորեն էր տրամադրված Մարոկկոյի ապագային, բայց հնարավոր բոլոր առիթներն օգտագործում էր՝ հիշեցնելու Մարոկկոյի գաղութային անցյալը³²⁰:

Մարոկկոն նախկինի նման չունեւր կախյալ վիճակ Ֆրանսիայից, բայց նրա կառավարությունը համագործակցում էր Ֆրանսիական կառավարության հետ՝ վերջինիս ապրանքների ներմուծման և սեփական ապրանքները Ֆրանսիա արտահանելու ուղղությամբ³²¹:

Զյուսիսային Աֆրիկայի նախկին գաղութներից Թունիսի հետ հարաբերությունների առանձնահատկությունն այն էր, որ ֆրանսիացիները Թունիսում ստեղծել էին միասնական ճակատ, և ինչքան էլ Թունիսը ձգտում էր անկախությունից հետո հարաբերությունները այլ հարթություն տեղափոխել, այնուամենայնիվ Ֆրանսիան Թունիսին վերաբերում էր որպես նախկին գաղութի. շարունակելով գաղութատիրական այլախոհությունը³²², առաջ էր մղվում ֆրանսիացիների շահերը՝ անտեսվելով թունիսցիների ցանկությունները: Սակայն 1970-1980-ական թվականներին ֆրանսիական կառավարությունը փորձում էր բազմաթիվ հարցերի վերաբերյալ արտաքուստ տպավորություն ստեղծել, որ հանդես է գալիս ի պաշտպանություն Թունիսի ժողովրդի, սակայն թունիսցիների հակասական վերաբերմունքը հանգեցնում էր կոնֆլիկտների, ինչն էլ՝ իրավիճակի ապակայունության:

1970-1991թթ.-ին Մադրիբի նկատմամբ Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության ռազմավարության կարևոր բաղադրիչ հանդիսացող Մադրիբի պետությունների հետ կայուն ռազմական կապի պահպանմանը³²³ զուգահեռ՝ 1970-

³¹⁹ Белов И., Сложные отношения Франции и Магриба // Голос со всего мира. – 16.01.2011. – URL: <http://ru.rfi.fr/obshchii/20110116-zhurnalyslozhnye-otnosheniya-frantsii-i-stran-magriba>

³²⁰ **Archives Nationales de la France** 5 AG 3 / 1 à 4722. Archives de la Présidence de la République. Valéry Giscard d'Estaing. 1974-1981. Rép. num. détaillé imprimé, par P. Geneste, assisté de V. Chatelain et G. Vitali, Archives nationales – Somogy, éditions d'art, 2007, page 708

³²¹ La politique étrangère de la France: textes et documents. — Paris: Ministère des Affaires Etrangères, 1975. — 128 p.,

https://www.retronews.fr/thematique/politique?gclid=EAIaIQobChMI4bLagLW74gIVUqmaCh1oaQIaEAAAYASAAEgLhCfD_BwE

³²² **Archives Nationales de la France** 5 AG 3 / 1 à 4722. Archives de la Présidence de la République. Valéry Giscard d'Estaing. 1974-1981. Rép. num. détaillé imprimé, par P. Geneste, assisté de V. Chatelain et G. Vitali, Archives nationales – Somogy, éditions d'art, 2007, page 708.

³²³ Подцероб А.Б., Франция – Магриб: два берега одной реки // Институт Ближнего Востока. – 22.07.2007. – URL: <http://www.iimes.ru/?p=6029>

1991թթ.-ին Մաղրիբի տարածաշրջանը Ֆրանսիայի համար շարունակեց պահպանել կարևոր տնտեսական և առևտրային գործընկերոջ կարգավիճակը, իսկ Աֆրիկյան մայրցամաքը ֆրանսիական ապրանքների ու կապիտալի համար կարևոր շուկա է: Մաղրիբի պետությունների տեսակետից Ֆրանսիան հանդիսանում է իրենց ռեսուրսների և ապրանքների՝ նավթ, գազ, ուրան, գյուղատնտեսական ապրանքներից բամբակ, ձիթապտուղ, ձիթապտղի յուղ, բանջարեղեն, ցիտրուսի սպառման շուկա³²⁴:

Հարկ է նկատել, որ Մաղրիբի պետությունների հետ և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ ռազմական, և՛ միգրացիոն ոլորտներում Ֆրանսիայի վարած քաղաքական գիծը հիմնականում ձախողվել էր: Միակ առանցքը, որը իրոք կապում էր Ֆրանսիան Մաղրիբին և որոշակի դիվիդենդներ ու ազդեցության լծակներ տալիս, կրթամշակութային քաղաքականությունն էր, որի իրականացման կարևոր օղակներից էր Ֆրանկոֆոնիայի կազմակերպությունը:

Եզրահանգում

Ուսումնասիրելով Ֆրանսիայի քաղաքականությունը Հյուսիսային Աֆրիկայում 1970-1990-ական թվականներին՝ կարելի է եզրակացնել, որ Ֆրանսիան «ձախողված էր» Հյուսիսային Աֆրիկայում, քանզի տարածաշրջանում այլ խաղացողների առկայության և Մաղրիբի պետությունների կողմնորշման արդյունքում սահմանափակվում էին Ֆրանսիայի հնարավորությունները ակտիվ քաղաքականություն վարելու տարածաշրջանում: Ֆրանսիան այլևս չէր կարող ունենալ ռազմական բազաներ, կամ ազդեցության լծակներ ներքին գործերում, ուստի Ֆրանսիային մնում էր սահմանափակվել տնտեսական ու առևտրային ոլորտում այս կամ այն համագործակցությամբ, մշակութային, լեզվական կապերի ամրապնդմամբ, որի շրջանակում առանցքային եղավ Ֆրանկոֆոնիայի միջազգային կազմակերպության ստեղծումը և ուժերը կենտրոնացնելը «Սև Աֆրիկայում» իր դիրքերի պահպանմանն ու ամրապնդմանը:

THE FRENCH FOREIGN POLICY IN THE NORTH AFRICAN COUNTRIES IN 1970-1991

ZHANNA HARUTYUNYAN

*Yerevan State University, Department of International Relations
and Diplomacy, Ph.D.Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The given article aims to study the relations of France with North African countries that are former French colonies, the political line adopted regarding these countries, and the peculiarities of their relationship. To identify the purpose of the article, the following task was put forward: to identify efforts to shift the focus of relations with North African countries to cultural and linguistic cooperation, due to the lack of political leverage. The article is based on the analysis of archival documents, scientific monographs, and articles with the help of historical-constitutional, historical-comparative, and operational methods. We concluded that the foreign, economic, military and migration policies of the French strategy toward North Africa could be considered as failure. The only axis that truly connected France with the North African countries and gave them certain dividends and levers of influence was the cultural, educational, and linguistic policy.

³²⁴ Азатян В.В., Интеграционные процессы в экономике стран Северной Африки, М., 2000, С.

Keywords: *France, North Africa, Maghrib, colony, military policy, economic policy, migration policy, cultural policy.*

ФРАНЦУЗСКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ПО ОТНОШЕНИЮ К СЕВЕРО-АФРИКАНСКИМ СТРАНАМ В 1970-1991 ГГ.

ЖАННА АРУТЮНЯН

*аспирант факультета международных отношений и дипломатии
Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью статьи является рассмотреть отношения Франции с государствами Северной Африки, которые ранее были французскими колониями, и политику, проведенную в отношении этих государств и особенности их взаимоотношений. Для достижения цели в статье была поставлена следующая задача: выявить обусловленный малочисленностью рычагов политического влияния основной акцент в отношениях с государствами Северной Африки, который заключается в предпринимаемых французской стороной усилиях по его переводу в сферу культурного и языкового сотрудничества. Содержание статьи основывается на анализе архивных документов, монографий и статей; в ходе исследования применялись историко-сопоставительный, историко-сравнительный и функциональный методы. В результате исследования мы пришли к выводу, что внешнеполитическая стратегия Франции в отношении стран Северной Африки в политической, экономической и военной сферах, а также реализации миграционной политики оказалась провальной.

Единственный фактор, который действительно связывал Францию с государствами Северной Африки и давал ей определенные дивиденды и рычаги влияния, была ее культурная, образовательная и языковая политика.

Ключевые слова: *Франция, Северная Африка, Магриб, колония, военная политика, экономическая политика, миграционная политика, культурная политика.*